

Лекція. Вікова психологія як наука

План

1. Предмет вікової психології.
2. Завдання вікової психології
3. Сучасні теоретичні концепції вікової психології.
4. Методи вікової психології.

1. Предмет вікової психології

Вікова психологія - це галузь психологічної науки, що вивчає закономірності етапів психічного розвитку та формування особистості протягом всього життя людини. Це передбачає вивчення особливостей структурних змін, новоутворень, співвідношення фізіологічних і природних чинників, рушійних сил індивідуального розвитку, індивідуально-типологічних відмінностей та їх детермінації тощо.

Предметом вікової психології є дослідження закономірностей психічного розвитку людини на різних етапах її онтогенезу, а також вивчення виникнення та розвитку психічних процесів та властивостей у дітей, підлітків, юнаків, дорослих та людей похилого віку. Вікова психологія вивчає особливості розвитку психічних процесів: відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення, уяви на всіх вікових етапах життя особистості; становлення різних видів діяльності: гри, навчання, праці, спілкування; формування психічних якостей і властивостей особистості: самосвідомості, емоційної царини, характеру, здібностей.

Вікова психологія виявляє структурні зміни, новоутворення, які виникають з віком у психічній діяльності людини і свідчать про перехід від нижчих до вищих ступенів розвитку. Вікова психологія розкриває умови, які визначають процес розвитку, співвідношення в цьому процесі природних (спадковість, дозрівання) і соціальних чинників, за допомогою яких і через які реалізуються можливості психічного розвитку людського індивіда. Вона визначає роль історично здобутих цінностей (мови, досягнень науки, техніки, мистецтва) у формуванні людського індивіда як особистості. До предмету вікової психології входить вивчення рушійних сил індивідуального розвитку людської психіки, закономірностей переходу від попереднього до наступного, від нижчих до вищих, визначення індивідуально-типологічних відмінностей у психічному розвитку дітей, підлітків, молоді, дорослих.

Головна відмінність вікової психології від інших галузей психології - акцент на динаміці розвитку. Тому її називають генетичною психологією (від грецького "генезис" - походження, становлення).

У загальній структурі вікової психології виокремлюють дитячу психологію, психологію молодшого школяра, психологію підлітка, психологію ранньої юності, психологію дорослої людини, геронтопсихологію. Загальні вікові властивості завжди по-різному виявляються в конкретних соціальних та історичних умовах.

Дитяча психологія, у свою чергу, поділяється на психологію раннього віку, психологію дошкільника. Ці галузі знань розглядаються як розділи вікової психології.

Вікова психологія тісно пов'язана з іншими галузями психології: загальною психологією, психологією особистості, соціальною, педагогічною, диференційною психологією. Як відомо, загальна психологія вивчає та досліджує психічні функції - сприйняття, мислення, мовлення, пам'ять, увагу, уяву тощо. Вікова психологія простежує процес розвитку кожної психічної функції та зміну міжфункціональних зв'язків на різних вікових етапах. У психології особистості розглядаються такі особистісні утворення як мотивація, самооцінка та рівень домагань, ціннісні орієнтації, світогляд тощо, а вікова психологія відповідає на запитання, коли ці утворення з'являються, які їх особливості в певному віці. Зв'язок вікової психології з соціальною дає можливість простежити залежність розвитку та поведінки дитини і потім дорослої людини від специфіки тих груп, до яких вона входить: від сім'ї, групи дитячого садка, шкільного класу, підліткових компаній тощо. Кожен вік - це свій, особливий вплив людей, що оточують дитину, дорослих і однолітків. Цілеспрямований вплив дорослих, які виховують і навчають дитину, є предметом педагогічної психології. Вікова та педагогічна психологія вивчають процес взаємодії дитини і дорослого з різних боків: вікова психологія з точки зору дитини, педагогічна - з боку дорослого.

Вікова психологія тісно пов'язана з диференційною психологією, яка займається індивідуальними відмінностями у властивостях особистості та рівні розвитку інтелекту. Вікова психологія вивчає типові вікові закономірності, але при цьому розглядає і можливі відхилення в той чи інший бік від магістральних ліній розвитку, у тому числі різні лінії розвитку у дорослому віці.

Вікова психологія - особлива галузь психологічних знань. Вона дає характеристику різних вікових періодів, при цьому оперуючи поняттями "вік" та "дитинство".

Вік є основною категорією та проблемою вікової психології. Це певний період життя, який має фіксовані межі, це цикл розвитку, що має свою структуру і динаміку. Він не зводиться до суми окремих психічних процесів, не розглядається як календарна дата. Його тривалість зумовлюється власним внутрішнім змістом. Як наслідок, визначають календарний, або паспортний, вік (система хронологічного відліку від дня народження), біологічний (рівень функціонування біологічних систем організму, передусім, нервової), психологічний (рівень розвитку психічних структур - пам'яті, мислення тощо).

Психологічний вік може не співпадати з календарним. Віковий період зі своїм неповторним змістом - особливостями розвитку психічних функцій і особистості, особливостями взаємостосунків з оточуючими і провідною для нього діяльністю - має певні межі. Але ці календарні межі можуть зрушуватися, і одна людина вступає у новий віковий період раніше, інша - пізніше.

Початкові вікові періоди утворюють дитинство - цілу епоху, яка за своєю суттю є підготовкою до дорослого життя. Дитинство - явище історичне: його зміст і тривалість змінювалися протягом століть. Дитинство в

первіснообщинному ладі було коротким, у середньовіччя тривало довше; дитинство сучасної дитини ще більш тривале і наповнилося складними видами діяльності - діти копіюють у своїх іграх стосунки дорослих, сімейні і професійні, засвоюють основи наук. Специфіка дитинства визначається рівнем соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, в якому живе, виховується і навчається дитина.

Традиційна дитяча психологія, як перша частина вікової, охоплює процес розвитку дитини від народження до 7-ми років. Але сучасне дитинство триває і після вступу до школи. Деякі психологи розглядають підлітковий період як такий, що належить до дитинства. Частіше за все доцільніше вважати, що справжня дорослість настає після закінчення школи в 15 чи 17 років.

2. Завдання вікової психології

Завдання вікової психології можна розділити на 3 групи:

1. Методологічні завдання.

Методологія - це система принципів і способів організації та побудови теоретичної й практичної діяльності. Відповідно, під загальними методологічними завданнями розуміють формулювання загального філософського підходу, способу пізнання, який застосовується дослідником.

Спеціальні методологічні завдання - формулювання методологічних принципів і визначення конкретних методичних прийомів дослідження. Так, наприклад, до основних проблем спеціальної методології наукового пізнання в межах вікової психології відносять:

- 1) проблему рушійних сил психічного розвитку людини;
- 2) проблему співвідношення навчання і розвитку;
- 3) проблему вікової періодизації.

2. Теоретико-пізнавальні завдання.

Основна ціль теоретичних досліджень - збільшення знань про загальні закономірності та механізми розвитку психіки дитини; розробка понятійного апарату.

До основних теоретичних проблем вікової психології на сучасному етапі відносимо:

- 1) визначення еталонів зрілості особистості;
- 2) виявлення актуальних і потенціальних можливостей людини в різні періоди її життя;
- 3) побудова концептуальної моделі материнства;
- 4) співвідношення інтелектуальних і особистісних змін у загальному психічному розвитку дитини;
- 5) наукове прогнозування в розвитку психічних ресурсів дитини.

3. Практичні завдання.

Вирішення теоретичних задач розширяє можливості практичного застосування надбань вікової та педагогічної психології. Практична психологія спрямована на вирішення конкретних проблем певної людини. Актуальними практичними завданнями вікової та педагогічної психології є:

- 1) організація оптимальних форм дитячої діяльності та спілкування;

- 2) проблема психологічної допомоги в періоди різних вікових криз;
- 3) проблема гуманізації навчально-виховного процесу;
- 4) проблема важких дітей.

3. Сучасні теоретичні концепції вікової психології

Зупинимось на характеристиці основних напрямів сучасної вікової психології.

1. Психоаналіз (З. Фрейд).

Предмет дослідження: глибинні почуття і переживання людини. Основу концепції складають два відкриття: відкриття безсвідомого і відкриття сексуальної основи людини.

Досвід перших дитячих переживань людини на рівні безсвідомого здійснює вплив на її доросле життя. З.Фрейд вірив, що "дитина - батько дорослого". Сексуальний розвиток дитини проходить певні етапи. На кожній стадії інтереси дитини і оточуючих її людей зосереджені навколо якої-небудь частини тіла, що є для дитини джерелом отримання задоволення. Цей інтерес дорослих і отримання задоволення дитиною - критерії виділення стадій психосексуального розвитку. Характер перебігу кожної зі стадій здійснює певний вплив на формування особистісних якостей дитини.

На першій стадії (оральній), яка триває рік, найважливішою сферою динамічної активності є рот. За оральною стадією йде анальна. Тут основна увага зосереджується на функціях виділення. Ця стадія триває впродовж другого року життя. Наступна - фалічна стадія, коли провідними ерогенними зонами стають статеві органи. Потім дитина потрапляє в тривалий латентний період (з 6 до 12 років). У цей час імпульси в основному витіснені та утримуються в цьому стані. І остання фаза - генітальна - фаза розвинутої сексуальності (від 12 до 18 років). Часто потяги тут підпорядковуються лібідо, задовольняються шляхом нормальної статевої діяльності.

Особистість розвивається на основі 4 джерел напруги: 1) процесів фізіологічного росту; 2) фрустрацій; 3) конфліктів і 4) загроз. Прямим наслідком зростання напруги, яка виникає із цих 4 джерел, є те, що особистість повинна оволодівати новими способами редукції напруги. Ідентифікація (метод, за допомогою якого людина приймає риси іншого і робить їх частиною своєї особистості) та заміщення (коли об'єкт-вибір виявляється недоступним через зовнішні й внутрішні бар'єри, формується новий об'єкт, що дозволяє зняти напругу) - це два методи, завдяки яким індивід учить вирішувати фрустрації, конфлікти і тривоги.

Е. Еріксон.

Розвиток особистості - закономірна зміна етапів, на кожному з яких відбувається якісне перетворення внутрішнього світу і поведінки людини.

Становлення особистості залежить від впливу соціальних, історичних і культурних чинників, від того наскільки вона ідентична до соціуму, що її оточує. На кожній стадії людина переживає специфічну кризу, в основі якої лежить конфлікт. Людина може розвиватися або по лінії благополучного вирішення конфлікту, або по аномальній лінії.

Е. Еріксон виділяє такі стадії психосоціального розвитку:

1. Орально-сенсорна стадія (перший рік життя) - конфлікт між довірою і недовірою до оточуючого світу. Якщо він вирішується позитивно - формується надія.

2. М'язево-анальна стадія (від 1 до 3 років) - конфлікт між почуттям незалежності та відчуттям сорому і сумнів (формується воля).

3. Локально-генітальна стадія (від 4 до 5 років) - конфлікт між ініціативністю і почуттям вини (формується цілеспрямованість).

4. Латентна стадія (від 6 до 11 років) - конфлікт між праце-любством і почуттям неповноцінності (формується вміння).

5. Підлітковий вік і рання юність (від 11 до 20 років) - конфлікт між розумінням приналежності до певної статі та нерозуміння форм поведінки, яка їй відповідає (формується вірність).

6. Рання дорослість (від 20 до 40-45 років) - конфлікт між прагненням до інтимних відносин і відчуття ізольованості від оточуючих (формується любов).

7. Дорослість (від 40 - 45 до 60 років) - конфлікт між життєвою активністю і зосередженістю на собі, своїх дорослих проблемах (формується турбота).

8. Зрілість (більше 60 років) - конфлікт між відчуттям повноти життя і відчаєм (формується мудрість).

2. Біхевіоризм (Дж. Уотсон, Дж. Годфруа, К. Флейк-Хобсон, Б. Скіннер).

Предмет дослідження - поведінка людини від народження до смерті. Біхевіористи не знаходять даних, які підтвердили б існування спадкових форм поведінки. Вони вважають, що якщо є відносно незначні вроджені реакції, які приблизно однакові у всіх дітей, то за умови оволодіння зовнішнім і внутрішнім середовищем, спрямовується формування будь-якої дитини по визначеному шляху. Маніпулюючи зовнішніми подразниками, можна "виготовити" людину з будь-якими рисами.

Отже, розвиток психіки залежить від стимулів, які забезпечує середовище. Біхевіористи заперечують наявність етапів розвитку дитини. Основне завдання - вивчати умови, що сприяють або заважають навічінню. Існує три способи формування поведінки: позитивне і негативне підкріплення, покарання, відсутність підкріплення.

3. Гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл, С. Сатір, Ш. Бюлер).

Особистість - унікальна цілісна система, яка є відкритою можливістю самоактуалізації. Існує одна мотивуюча сила - прагнення до самоактуалізації. Людина не може актуалізуватися, якщо не здатна розрізняти прогресивні та регресивні шляхи поведінки.

На думку К. Роджерса, основною перешкодою для розвитку точного сприймання, реалістичного усвідомлення себе є "умова цінності". Як тільки дитина починає усвідомлювати себе, в ній розвивається потреба в любові та позитивній увазі. Дитина починає діяти так, щоб отримати любов і схвалення, діючи інколи проти своїх власних інтересів. Дитина намагається бути такою, якою її хочуть бачити, а не такою, якою вона є. К. Роджерс зазначає, що люди

часто формують і підсилюють образ самого себе, що абсолютно не відповідає реальності. Головне - віра у внутрішні сили складного організму, яким є людина.

А.Маслоу пов'язує виникнення неврозів із затуханням у людині "внутрішніх сигналів" або ж їх повним зникненням. Людина, позбавлена внутрішніх підказок, шукає такі на стороні. У міру того як індивід все більше сприймає, розуміє і приймає в "Я - структуру" свої ж органічні переживання, він віднаходить, що заміщення системи цінностей - це постійний процес. Для здорового пристосування людина повинна постійно оцінювати свої переживання, щоб побачити наскільки вони вимагають зміни ціннісної структури.

Більшість людей біологічно тягнуться до здоров'я. Існує багато потреб, кожна з яких підпорядкована базовій тенденції організму до становлення і самопідсилення.

Основні ідеї гуманістичної психології:

1. Людина - цілісна унікальна система і повинна вивчатися в її цілісності.
2. Людина відкрита світу, переживання людиною світу і себе є основною психологічною реальністю.

3. Людське життя потрібно розглядати як єдиний процес становлення і буття людини.

4. Людина володіє потенціями до безперервного розвитку і самореалізації, що є частиною її природи.

5. Людина володіє певним ступенем свободи від зовнішньої детермінації завдяки смислам і цінностям, якими вона керується у своєму виборі.

6. Людина є активною, творчою істотою.

4. Культурно - історична концепція Л.С.Виготського.

Середовище є джерелом розвитку вищих психічних функцій. Ставлення до середовища змінюється з віком, а відповідно змінюється і роль середовища в розвитку. У людини немає вроджених форм поведінки в середовищі. Її розвиток здійснюється шляхом засвоєння історично вироблених форм і способів діяльності. Морфологічні особливості мозку і спілкування - умови розвитку дитини. Навчання - рушійна сила розвитку.

Основна закономірність онтогенезу психіки полягає в інтеріоризації дитиною структури її зовнішньої, соціально - символічної (спільної з дорослим і опосередкованої знаками) діяльності. Л.С.Виготський прийшов до висновку: будь-яка вища форма поведінки з'являється у своєму розвитку двічі - спочатку в соціальному плані, як колективна форма поведінки, у співробітництві дитини з дорослим, потім як функція інтрапсихічна (всередині дитини), як певний спосіб її поведінки. В процесі інтеріоризації складається і розвивається свідомість людини.

Процес розвитку вищих психічних функцій - це процес оволодіння зовнішніми засобами культурного розвитку і мислення (мовою, письмом тощо); а також розвитку спеціальних вищих психічних функцій. Суть і зміст культурного розвитку поведінки - глибинні зміни вищих психічних функцій, які відбулися в філогенезі людини. Культура створює особливі форми поведінки,

видозмінює діяльність психічних функцій. У процесі історичного розвитку людина змінює способи і прийоми своєї поведінки, виробляє нові форми - специфічні, культурні. Виховання є штучним оволодінням природними процесами розвитку. Воно впливає не тільки на різні процеси розвитку, але і перебудовує всі функції поведінки.

5. Психологія ставлення про закономірності дитячого розвитку (В.М. Мясіщев).

Основою особистості є індивідуально-цілісна система її суб'єктивно-оцінних ставлень до дійсності. В.М. Мясіщев зазначає, що психологічне ставлення - це цілісна система індивідуальних, вибіркових і свідомих зв'язків особистості з різними сторонами дійсності. Діяльність і поведінка однієї й тієї ж особистості кожного конкретного моменту визначаються її ставленням до різних сторін дійсності, видами ставлення, які впливають з історії розвитку особистості, з усієї об'єктивної суспільно-історичної дійсності. Питання про розвиток людини нерозривно пов'язане з формуванням її видів ставлення. Виховання є процесом взаємодії вихователя і вихованця. Взаємовідносини, що існують між ними, відіграють істотну роль у процесі взаємодії та разом з тим є результатом цієї взаємодії.

Діяльність (гра, навчання, праця) для формування основних психічних властивостей, які є моральною основою особистості, може бути і нейтральним процесом, якщо між її учасниками не організовані ставлення (відносини, що вимагають взаємодопомоги, співробітництва).

Методи вікової психології

Методи дослідження у віковій психології класифікуються наступним чином:

Організаційні (порівняльні, лонгітюдні, комплексні)

Порівняльний метод (Метод "поперечних зрізів") полягає у зіставленні властивостей в осіб різного віку з метою вивчення динаміки психічних явищ. Він вимагає критеріїв у формуванні вибірки досліджуваних (за рівнем освіти, належністю до певної соціальної групи тощо). В досить великих групах за допомогою конкретних методик вивчається певний аспект розвитку, наприклад, рівень розвитку інтелекту. У результаті одержують дані, характерні для цієї групи - дітей одного віку, або школярів, що вчаться за однією навчальною програмою. Таких зрізів робиться кілька і дані по кожній групі порівнюються між собою. На підставі цього робиться висновок про те, які тенденції розвитку тут спостерігаються і чим вони зумовлені. Наприклад, при дослідженні інтелекту можна виявляти вікові тенденції - порівнюючи особливості мислення дошкільників (5 років), молодших школярів (8 років) і підлітків (13 років). Якщо завдання дослідження полягає у визначенні залежності розвитку інтелекту від типу навчання, підбираються і діти одного віку, але такі, що навчаються за різними навчальними програмами. У цьому випадку робиться інший висновок: там, де одержані кращі дані, навчання ефективніше; діти, що навчаються за певною програмою, швидше розвиваються інтелектуально, і можна робити висновок про розвивальний ефект навчання. Метод поперечних

зрізів вимагає однозначних критеріїв у формуванні вибірки досліджуваних. Наприклад, при вивченні особливостей потреб дорослих, що значно відрізняються за віком, часто важко сформувати вибірку за рівнем освіти, належністю до певної соціальної групи чи статі, а також відокремити ефекти хронологічного віку від ефектів історичного періоду, в якому жили люди.

Лонгітюдний метод Часто називають "методом поздовжніх зрізів". У ньому простежується розвиток однієї й тієї самої дитини протягом тривалого часу. Таке дослідження дає змогу точно виявити тенденції розвитку, незначні зміни, що відбуваються в інтервалах, які не охоплює метод "поперечних" зрізів. Разом з тим існує ймовірність звикання дослідника до групи, що виявляється у некритичному осмисленні одержаної інформації. Складнощі у проведенні лонгітюдних досліджень зумовлені міграцією індивідів, їхньою відмовою від участі в експерименті, звиканням до нього і "продукуванням" бажаних для дослідника даних, які не відповідають реальності, значними затратами коштів, оновлюваністю теорій і методик.

Комплексний метод. Нерідко вчені об'єднують методи лонгітюдного і поперечного зрізів. Наприклад, американська дослідниця Стела Вітбурн у 1968-1976 роках досліджувала розвиток Я-образу, соціальні відносини і життєві цінності студентів старших курсів коледжів. У 1984-1990 роках вона повторила це дослідження з новими групами старшокурсників, а також знову дослідила тих, хто брав участь у дослідженні раніше. Кожну із цих 4-х груп вона розглядала як вікову когорту. Найстарша вікова когорта до завершення дослідження обстежувалася 4 рази. Вікові зміни в ній можна було проаналізувати тим самим способом, що і за лонгітюдного дослідження, протягом тривалого часу. Крім того, цю когорту можна було порівняти з іншими на кожному віковому рівні.

Емпіричні методи (спостереження, експеримент, самоспостереження; психодіагностичні: тести, опитувальники, аналіз продуктів діяльності; біографічні методи: аналіз життєвого шляху, документації, свідчень особистості та очевидців).

За тривалий період свого існування вікова психологія асимілювала загальнопсихологічні методи спостереження і експерименту, застосовуючи їх до дослідження розвитку людини на різних вікових етапах.

Спостереження - систематичне, цілеспрямоване, за попередньо розробленим планом сприйняття психологічних фактів та феноменів людини з метою їх наступного аналізу і пояснення.

У віковій психології це один з перших і доступних методів, особливо необхідний при дослідженні дітей на ранніх етапах розвитку, коли у досліджуваних неможливо взяти словесний звіт і проведення будь-якої експериментальної процедури ускладнено. Спостереження дає можливість зібрати факти природної поведінки людини. У випадку прихованого спостереження людина не знає, що за нею спостерігають, і поводить себе природно, саме тому спостереження дає життєво правдиві факти. Фіксуючи поведінку дошкільника в грі, спілкуванні, школяра - на заняттях, підлітка - у середовищі ровесників, дорослого - у професійній сфері тощо, психолог

одержує дані про людину як цілісну особистість і, таким чином, інтелект, пам'ять, емоції, особистісні риси сприймаються неізолювано, а у зв'язках з діями, висловлюваннями, вчинками. Спостереження дозволяє системно аналізувати психіку людини, що розвивається.

Обмеженість використання методу спостереження пов'язана з такими причинами. По-перше, природність і злитість у поведінці людини соціальних, фізичних, фізіологічних і психічних процесів ускладнюють розуміння кожного з них окремо і перешкоджають виокремленню головного, істотного. По-друге, спостереження обмежує втручання дослідника і не дозволяє йому встановити здатність дитини зробити щось краще, швидше, успішніше, ніж вона зробила. У спостереженні психолог сам неповинний викликати явище, яке він хоче вивчати. По-третє, при спостереженні неможливо забезпечити повтор одного й того самого факту без змін. По-четверте, спостереження дозволяє лише фіксувати, але не формувати психічні прояви. Певні труднощі пов'язані й з фіксацією даних спостереження, оскільки наявність засобів для запису інформації впливають на природність поведінки дітей, тому аналіз і узагальнення даних ускладнені. При цьому виявляється один з головних недоліків спостереження - суб'єктивність, яка полягає в тому, що на результати спостереження впливає особистість дослідника, його індивідуально-психологічні особливості, настанови і ставлення до того, за ким ведеться спостереження, а також від його спостережливості, уважності. Щоб зробити результати спостереження достовірнішими, доцільно залучати кілька дослідників для спостереження за одним і тим самим фактом, що знижує економність методу. По-п'яте, спостереження не може бути одиничним фактом, воно повинно вестися систематично, з певною повторюваністю і більшою вибіркою досліджуваних.

Різновидом спостереження є самоспостереження у формі словесного звіту про те, що бачить, відчуває, переживає, проробляє людина - його краще використовувати тільки до досліджуваних, які вже здатні аналізувати свій внутрішній світ, розуміти свої переживання, оцінювати свої дії.

Вже більше 100 років у психології використовується експеримент, який припускає активне втручання дослідника в діяльність досліджуваного з метою створення умов, в яких виявляється досліджуваний психологічний факт. Перші експериментальні методики були розроблені саме для дітей.

Від спостереження експеримент відрізняють 4 особливості:

- 1) в експерименті дослідник сам викликає досліджуване ним явище, а спостерігач не може активно втручатися в ситуацію спостереження;
- 2) експериментатор може варіювати, змінювати умови перебігу і прояву процесу, що підлягає дослідженню;
- 3) в експерименті можливо поперемінне виключення окремих умов (змінних), щоб встановити закономірні зв'язки, що визначають досліджуваний процес;
- 4) експеримент дозволяє варіювати також і кількісне співвідношення умов, припускає математичну обробку одержаних в дослідженні даних.

За характером здійснення експерименти поділяють на лабораторний (відбувається у спеціально створених лабораторних умовах) і природний (дослідник викликає потрібне явище, або середовище, в яких перебувають досліджувані і є звичайними для них). Природний експеримент особливо поширений у педагогічній, генетичній і віковій психології. Його перевагою є те, що індивіди не усвідомлюють своєї позиції досліджуваних і тому поведуться природно. Однак, природний експеримент не дає змоги виокремити явище, що підлягає вивченню, усунути дію випадкових чинників, здійснювати контроль за його умовами.

Відповідно до мети природний експеримент може бути констатуючим і формувальним. У констатуючому експерименті виявляються певні психологічні особливості та рівні розвитку відповідної психічної якості чи властивості. Все ж більшого значення у віковій психології набуває формувальний експеримент. Формувальний експеримент передбачає цілеспрямований вплив на досліджуваного з метою створення, вироблення певних якостей, умінь. Фактично, це розвивальний метод в умовах спеціально створеного експериментального педагогічного процесу. Формувальний експеримент може бути навчальним, виховним, розвивальним.

Процедура експерименту передбачає:

- 1) вибір об'єкта і предмета дослідження та чітко фіксованих показників вияву психічного явища;
- 2) побудову і формулювання гіпотези дослідження;
- 3) організацію спеціальних умов діяльності, що відповідає гіпотетично окресленій системі складових об'єктивної діяльності;
- 4) вибір параметрів незалежної (наприклад, особливості організації пізнавальної діяльності) та залежної (наприклад, структура інтелекту) змінних з метою одержання необхідних даних;
- 5) реєстрацію реакцій досліджуваного на вплив (фіксування параметрів незалежної змінної);
- 6) вибір системи опрацювання одержаних даних та інтерпретацію результатів.

Переваги експериментального методу полягають у тому, що він дає змогу психологу:

- 1) не очікувати, коли досліджувана особливість проявиться в діяльності досліджуваного, а самому створювати умови її максимального прояву;
- 2) за необхідності повторити дослідження;
- 3) виявлена особливість може бути виміряна в різних дітей в тих самих умовах і у однієї дитини в неоднакових умовах, що підвищує достовірність одержаних даних;
- 4) експеримент зручніший у плані стандартизації одержаних матеріалів, їх кількісної обробки.

Разом з тим експеримент має недоліки:

- 1) будь-який експеримент завжди обмежений певним набором дій, завдань, відповідей і тому не дає підстав для широких узагальнень у плані цілісного уявлення про людину, що розвивається;

2) експеримент - це завжди тільки зріз з діяльності, особистості дитини в даний конкретний момент, тому він вимагає обов'язкового повторення.

Емпіричні методи.

Різновидом емпіричних методів дослідження виступають близнюковий метод, соціометрія, аналіз результатів діяльності, моделювання, опитування і тестування.

Бесіда.

Проводять її за заздалегідь підготовленою схемою, попередньо визначивши питання. Залежно від характеру дослідження бесіда може бути більш стандартизована, коли попередньо фіксують питання, що підлягають висвітленню, або менш стандартизована (вільна, пошукова), коли вона є першим етапом дослідження, забезпечує уточнення його плану і технології. Недолік бесіди - необхідність особи, яку досліджують, відповідати на незручні для неї запитання, що іноді змушує її давати неточну, необ'єктивну відповідь;

Інтерв'ю.

Процедура інтерв'ю вибудовується за принципом "запитання - відповідь"; як правило, запитання заздалегідь чітко програмують. Цей метод дає змогу вивчати одночасно велику кількість індивідів, зібрати масив даних, які стосуються найрізноманітніших питань, інтересів і вподобань тощо;

Анкетування.

Цей метод забезпечує значні можливості для отримання широкої інформації за короткий час. Анкета складається з фіксованої кількості відкритих, альтернативних чи закритих запитань. На відкриті запитання дають вільну відповідь, на альтернативні - фіксовану ("так", "ні", "знаю", "не знаю"). Закриті запитання передбачають непряму відповідь, яка потребує додаткової інтерпретації. У процесі анкетування недопустимо змінювати формулювання запитань, оскільки це унеможливило їх аналіз.

Важливою перевагою анкетування є його анонімність, що забезпечує щирість відповідей, усуває необхідність давати вимушені відповіді;

Тестування.

Суть його полягає у виконанні досліджуваним певного завдання чи їх серій. Тести мають бути добре продуманими, надійними (давати стійкі результати протягом тривалого часу), валідними (виявляти ті якості, для вивчення яких вони призначені), відповідати вимогам стандартної системи оброблення даних, забезпечуватись чіткою інструкцією;

Аналіз продуктів діяльності.

Аналізу можуть підлягати процес, результати діяльності. Найпростішим прикладом використання цього методу є аналіз учнівських письмових робіт, малюнків, виробів, віршів тощо, який дає змогу одержати відомості про рівень розвитку їх інтелекту, мотивації, саморегуляції, виявити прихований потенціал розумової діяльності, особистісні риси, задатки, актуальний емоційний стан, прогнозувати тенденцію розвитку.

Близнюковий метод.

Особливо він придатний для порівняльного вивчення впливу зовнішніх умов на розвиток близнюків. Оскільки однайцеві (монозиготні) близнюки

мають однаковий генетичний код, відмінність у їхньому розвитку і поведінці дає підставу для висновків про особливості впливу зовнішніх чинників, наприклад навчально-виховних умов, на розвиток психічних функцій та особистості.

Отже, вікова психологія має широкий арсенал наукових методів для вивчення психічного та особистісного розвитку людини. Знання їх вимог та особливостей використання дає змогу досліднику широко і всебічно вивчати психічні явища, виявляти закономірності їх вияву, з'ясовувати механізми та умови розвитку.